

CONSTRUIR UN RETAULE AL SEGLE XVIII: EL CAS DEL RETAULE MAJOR DE L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE LA VILA DE SANTA MARGALIDA

Xisco Bergas Pastor

Graduat en Història

Resum: Durant el segle XVIII bona part de les esglésies de Mallorca veuran renovar els seus retaules majors. L'església parroquial de Santa Margalida formarà part d'aquestes, construint-ne un de nou. Això no obstant, la construcció del mencionat retaule destacarà per l'abundant documentació que ens ha deixat. Aquesta permet documentar l'abans, el durant i el després de la construcció d'un retaule amb totes les seves característiques i peculiaritats. Així, podem analitzar i descriure el procés constructiu i de finançament d'aquest, com a mostra del que suposava aixecar un nou retaule major a la Mallorca de mitjans del segle XVIII.

Paraules clau: Retaule, construcció, Santa Margalida, finançament, Segle XVIII.

Abstract: During the eighteenth century, most of the churches of Mallorca renew their altarpieces. The parish church of Santa Margarita takes part in this tendency, and build a new altarpiece. However, the construction of the mentioned altarpiece differs from the rest due to the abundant documentation that exists around its building process. This allows us to see the before, during and after of the construction process of an altarpiece with all its characteristics and peculiarities. Hence, we can analyse and describe the construction process of this altarpiece and its forms of funding, as a sample of what meant to raise a new altarpiece in the Majorcan mid-eighteenth century.

Key words: Altarpiece, Building, Santa Margalida, funding, eighteenth century.

Rebut el 31 de maig. Acceptat el 15 de desembre de 2016.

Abreviatures: ADM = Arxiu Diocesà de Mallorca, AMSM = Arxiu municipal de Santa Margalida, APSM = Arxiu parroquial de Santa Margalida i ARM = Arxiu del Regne de Mallorca.

Introducció

La construcció d'un retaule, i més si era un retaule major, durant l'edat moderna suposava un procés costós, i sovint llarg, que es valia de la implicació no sols de la parròquia o de la vila en qüestió, sinó també dels seus habitants. En aquest sentit l'actual retaule major de l'església parroquial de Santa Margalida, que avui presideix el temple, n'és una mostra clara. Singularitzant-se per marcar el punt final de l'edificació del temple i, també, per l'abundància de documentació conservada que s'hi refereix.

Així, la documentació és tal que ens permet seguir dia per dia la seva construcció, com es va dividir la feina, qui hi va intervenir, els contractes, com es va finançar... Per aquest motiu creiem necessari fer aquest article, el qual enfocam des d'un punt de vista més històric que no pas artístic. És a dir, aquest estudi pretén analitzar com i perquè es va construir el retaule, i com es va finançar, però fora aprofundir en els seus aspectes artístics o estilístics.

Un cop dit això, hem de fer esment a què del retaule ja se n'ha parlat –més o manco– a altres obres. El primer a fer-ho fou Joan Verger, a la seva *Historia de la Villa de Santa Margarita*,¹ que ens serveix més com a font que no com a bibliografia, ja que es contemporània a la seva construcció. El següent a parlar-ne serà Bernat Ribot en el seu *Inventario artístico-arqueológico de la Iglesia parroquial de Santa Margarita de la villa del mismo nombre*,² però ho farà basant-se en molt poca documentació –que no cita– i de manera poc específica. Tot i així, és el primer a dir qui en fou l'escultor i el pintor.

Finalment, s'ha de tenir molt en compte l'estudi que fa Sebastiana Moranta a *El conjunt retaulístic de l'església parroquial de Santa Margalida*.³ Aquesta és l'obra que amb més profunditat estudia el retaule major, tot i que presenta una sèrie de problemàtiques. En primer lloc, analitza el conjunt dels retaules del temple a partir de les fonts que hi havia en aquells moments, que eren manco que les actuals. Igualment, és un estudi enfocat des del punt de vista artístic, i per tant deixa certs aspectes a tractar, com per exemple el finançament. Però, sobretot, el principal problema, al nostre entendre, es troba en el sistema emprat en les referències a peu de pàgina. Trobam una acumulació d'*op. cit.* sense especificar a quina obra es refereixen, i per tant poden fer perdre el punt al lector del lloc d'on provenen les dades. Tot i així, és cert que aquest llibre és fonamental tant per l'estudi del retaule major, com per la resta dels de la parròquia. En el cas que ens afecta, certament, és el que introdueix l'estudi de l'obra. Tot plegat sempre des d'un punt de vista artístic que nosaltres volem complimentar des de l'històric.⁴

El retaule

El retaule major, dedicat a Santa Margalida d'Antioquia, és un retaule cambril d'escultura exempta policromada, relleu i pintura sobre tela, compost per una predel·la, dos cossos, àtic i polsera.

¹ En origen existia més d'una còpia, escrites en llatí. Actualment sols en queda una a l'Arxiu parroquial de Santa Margalida. Tot i així n'existeix una transcripció a ALZINA, S.: *Breve historia de la villa de Santa Margarita obra de D. Juan Verger*, Palma, 1888.

² RIBOT, B.: *Inventario artístico-arqueológico de la Iglesia parroquial de Santa Margarita de la villa del mismo nombre*, 1931. Manuscrit conservat a la biblioteca del seminari conciliar de Sant Pere.

³ MORANTA, S.: *El conjunt retaulístic de l'església parroquial de Santa Margalida*, Santa Margalida, 1999.

⁴ Igualment, vull donar les gràcies al Doctor Andreu Villalonga per encoratjar-me en aquesta tasca.

Configurat en diferents plànols –on el central està avançat respecte als altres– davant d'ell se situa el sagrari, adossat, de tipus baldaquí i de planta poligonal, amb columnes sostenint la cúpula. Originàriament, al costat esquerre d'aquest, s'hi trobava una figura representant a la Fe i al costat dret una altra a l'Esperança, ambdues de petites dimensions. Pel que fa a la predel·la en aquesta es troben 6 pòdiums deixant un espai a l'esquerra on s'hi troba una pintura de Sant Pere Crisòleg i a la dreta una altra de Sant Francesc Xavier. Al primer cos, dividit per 6 columnes d'estil compost, tenim al pla de l'esquerra a Sant Joan Baptista, al de la dreta a Sant Pere Apòstol, i en el cambril del mig a Santa Margalida, figura que data d'època medieval.

En el segon cos trobam a l'esquerra a Santa Bàrbara, a la dreta Santa Gertrudis i al mig a la Mare de Déu de les Neus, en una pastera, al costat esquerre del qual hi ha una figura de Sant Gabriel i a la dreta la de Sant Rafel. L'àtic es troba coronat per l'escut de Santa Margalida. Les dimensions del retaule són 11 x 8,20 x 1,88 metres (Fig. 1).

Les fonts

Per a aquest estudi s'han emprat, principalment, els fons existents en l'APSM. Part de la documentació, com el contracte de construcció del retaule i el llibre d'ingressos i despeses relatiu, ja es coneixien. Però, gràcies a les recents tasques de catalogació, han aparegut nous contractes i diversos llibres de culte i fàbrica, entre d'altres.

El fet que el retaule generés tanta documentació no és estrany. L'existència de contractes en aquesta època era usual. A més, pel que fa al llibre en què s'anoten els ingressos i despeses l'hem d'entendre com una continuació del *Llibre de la Caixa de les Tres Claus*,⁵ on apareixen les obres del presbiteri i que ja és la continuació del *Llibre de Comptes de Totes les Confraries de 1632 a 1704*.⁶ En ells s'anotaven els ingressos que feien les diferents confraries a la caixa comuna i que havien de servir per a les obres del temple. Per mor d'això estaven sotmesos a certa fiscalització quan es produïa una visita pastoral, ja que estaven obligades a justificar les entrades i sortides. Tot plegat sense deixar de banda que estem parlant del retaule més important del temple.

Allò no tan usual és que s'hagi conservat aquest tipus de documentació. Però n'existeixen excepcions en altres parròquies com la de Muro⁷ o Manacor,⁸ on s'hi troben fons consemblants a les de Santa Margalida. Per tant sembla que el control d'ingressos i despeses en la fàbrica del temple era una cosa prou habitual. Essent el fet diferencial en cada cas la conservació o no d'aquesta documentació, que a la Vila ha estat quasi total.

Els antecedents: els anteriors retaules majors

Després de la conquesta, Santa Margalida quedà en mans del Comte d'Empúries, bastint-

⁵ APSM 18/5. Llibre de depòsits y exits de les confraries y caxe de les 3 claus. 1715-1740.

⁶ APSM 18/4. Llibre de comptes de totes les confraries de 1632 a 1704.

⁷ A l'Arxiu parroquial de Muro, amb signatura CXLIII, s'hi troba un llibre titulat "*Assi apareixerà lo que nos anirà entrant à nosaltres Antoni Perelló pvre i Joan Nicholau Baró, diaca puesto por su Ilma. Protectors del Quadro major comensant als 12 maig 1704*". Segons es menciona a Fiol, P.: "El retaule de l'altar major de Muro", *BSAL*, 57, 2001, p. 156. Aquest té unes característiques molt semblants al llibre que documentam a l'APSM.

⁸ CARVAJAL, A.; GOMILA, A.: "La confraria de la Mare de Déu de l'Assumpció. Exemple destacat del món confrare manacorí en època moderna", *VII Jornades d'Estudis Locals de Manacor*, Manacor, 2013, p. 209-239.

se la primera església sobre l'antiga alqueria d'Hiachat.⁹ L'advocació ja serà a Santa Margalida, conseqüència de la provenença dels primers clergues.¹⁰ La parròquia apareix en la butlla d'Innocenci IV de 1248.¹¹

Aquesta primera església seria destruïda per un llamp devers l'any 1320,¹² essent reedificada durant el s. XIV.¹³ Posteriorment, tindrà lloc una primera gran ampliació a 1574¹⁴ i una altra a principis del s. XVIII. Dins tot aquest procés hi jugaran, també, un paper important els diferents retaules majors haguts.

És de suposar que després de l'incendi de 1320, al mateix temps que es reconstruïa el temple, s'hagueren de refer els elements del seu interior, com els retaules. Per exemple, a principis del s. XV documentam diversos pagaments de la Universitat com el d'en "[...] *Pere Beleger, per manament d'en Guillem Monje jurat, coranta sous. Los cols a dat al pintor del retaule de madona Santa Maria*".¹⁵ Actualment aquest retaule no es conserva, però sí que es conserva part del de Santa Margalida i l'estàtua de la mateixa Santa, ambdós datats en la darrera meitat del s. XIV, coincidint amb la reconstrucció del temple.

De fet, tradicionalment, s'ha considerat que el retaule gòtic de Santa Margalida hauria estat el retaule major fins que s'aixecà l'actual.¹⁶ Fonamentant-se això en l'advocació del mateix i en el fet que el rector Verger menciona que aquestes taules es trobaven en l'altar major en el moment d'aixecar el retaule actual.¹⁷ Tot i així, el nostre parer és que si bé aquest podria haver estat el retaule major original de l'església, un cop reconstruïda, posteriorment s'hauria traslladat a una capella lateral, substituint-se per un de nou entre finals del s. XV i mitjans del s. XVI.

Diferents indicis hi donen suport, com el fet que el 1589 el bisbe "*ordena que la figura de Santa Margarita, com sia cap de la Isglésia, sia pasada en decent postura en lo retaule de lo altar major sobre la figura de nostra señora*".¹⁸ Això ens fa pensar en un retaule que tendria, com a mínim dues pasteres i que, per tant no podria ser el retaule gòtic, amb la qual cosa tampoc podria ser el retaule major d'aleshores. A més, pel que fa a l'estàtua que es menciona, probablement seria la que avui encara presideix el temple que, segons Verger, es trobava a l'església d'Hero.¹⁹ Explicant aquest fet la dualitat d'haver-hi retaule i figura de la mateixa advocació.

9 MARCH, J.F.; ROSSELLÓ, R.: *Història de Santa Margalida*, Santa Margalida, 1981, p. 63.

10 MAS, A.: *El procés d'evolució urbana de la vila de Santa Margalida*, Santa Margalida, 2011, p. 14.

11 MAS, A.: "L'onomàstica com a mitjà per a l'estudi de l'origen dels colons de Mallorca en el s. XIII", *XVI Jornada d'Antropònimia i Toponímia*, Binissalem, 2003, p. 68.

12 MARCH, J.F.; ROSSELLÓ, R.: *Història de Santa...*, p. 92.

13 MARCH, J.F.; ROSSELLÓ, R.: *Història de Santa...*, p. 135.

14 MORANTA, S.: *El conjunt retaulístic...*, p. 103.

15 AMSM 673. Llibre de clavaris de 1401-1402.

16 MORANTA, S.: *El conjunt retaulístic...*, p. 28.

17 ALZINA, S.: *Breve historia de...*, p. 50-51.

18 ADM Visita pastoral f. Vich y Manrique 1586-1589. 18-novembre-1589. f. 206v.

19 Hero fou una cavalleria del Comte de Santa Maria de Formiguera, situada molt a prop del nucli urbà de La Vila, on durant l'edat mitjana s'hi formà un llogaret que arribà a tenir un oratori dedicat a Santa Margalida. No obstant això, aquest llogaret va anar perdent força i s'abandonà cap al segle XVII.

Així el retaule gòtic en un moment inicial hauria estat el major, traslladant-se després a una capella lateral. És més, entre 1564 i 1704 documentam continuadament a les visites pastorals l'existència de la capella –amb altar i retaule– de Santa Margalida. Essent substituïda aquesta per la de Sant Francesc una mica abans que s'iniciessin les obres del nou presbiteri, on hi degueren ser reinstal·lades, restant-hi fins a 1739. Per tant, entre l'antic retaule gòtic i l'actual n'hauria existit, com a mínim, un altre.

Del fet que Sant Francesc substituís a Santa Margalida ja n'havia parlat Moranta.²⁰ En el seu cas ho descarta basant-se en el fet que no constata la desaparició de la capella de Santa Margalida fins a 1725, moment en què l'església és visitada pel bisbe Fernández Zapata. Tot i així la capella hauria desaparegut molt abans, tal com mostra una ordinació anterior.²¹ Coincidint gairebé amb el moment en què a les visites pastorals es diu que l'advocació de la capella és la de Sant Francesc.

Pel que fa a aquest segon retaule major que hi hauria hagut, a principis del s. XVII ja estaria en mal estat i es comença a parlar de bastir-ne un de nou. Per això Pere Ramon Zaforteza, comte de Santa Maria de Formiguera, s'oferirà a “fer un retaule en lo altar major de dita nostre Iglésia”.²² Cosa que serà debatuda per la Universitat de la Vila on es precisa que “nos has dit que sa intenció és de fer el cap de les isglésia per onra d'esta vila y de tots nosaltres per que la Iglésia estigue amb més perfectió tenim antes que vol obrar lo cap de la Iglésia a ont té d'estar lo altar major”.²³ Per contra, com a contraprestació s'esmenta que “vol també lo dit senyor com es reho posar les sues armes en dita obra y també fer un vas o tumuo [...]”.²⁴

Sembla que la dita proposta no agradarà massa als jurats de la Vila, ja que no es portà a terme i tampoc se'n tornarà a parlar. Tot i que en desconeixem els motius exactes, aquests podrien anar lligats amb els conflictes que mantenia la Universitat amb la família Zaforteza des d'antic i que esclataran amb virulència entre 1640 i 1660.²⁵

Malgrat això, la voluntat de cloure l'obra de l'església serà constant. Al mateix temps que els Zaforteza s'oferixen a fer el presbiteri es començarà a parlar de “obrir lo portal y mudar el cap de la isglétia y fer saguristia”.²⁶ El fet de voler canviar el cap de l'església, al seu torn, obeïa a “lo inconvenient del portal de la Iglésia estar a hont està que una diade de vent les dones no poden entrar en la Iglésia sens gran indesènsia”.²⁷

De totes maneres, sembla que això no passarà de ser una declaració d'intencions, ja que el 1635 es menciona que el bisbe mana construir l'altar i el retaule major sota pena de 50 lliures pagadores de béns propis.²⁸ Davant això els jurats acordaren “que vajan un dels

20 MORANTA, S.: *El conjunt retaulístic...*, p. 22.

21 APSM 37/6. Ordinacions per l'Església de Santa Margalida 1704.

22 APSM 66/3. Llibre de determinacions del reverend comú. 7-setembre-1624. f. 1.

23 AMSM 10. Llibre de determinacions del Consell 1619-1637. 27-setembre-1624.

24 AMSM 10. Llibre de determinacions..., 27-setembre-1624.

25 Vegeu sobre el tema: BORDOY, R.; MAS, A.: *La mort de Baltasar Calafat*, Santa Margalida, 1998.

26 AMSM 10. Llibre de determinacions..., 24-novembre-1624.

27 AMSM 10. Llibre de determinacions..., 1-maig-1627.

28 AMSM 10. Llibre de determinacions..., 16-juliol-1635.

*jurats, juntament ab lo senyor rector, a mon senyor il·lustríssim representant lo com per ara lo cap de la Iglésia no està acabat per aver de fer dit retaule [...] per ara primer no ha fet dit cap de la Iglésia primer nos pot saber de la altària, ni amplària, ni al modo que se-a de fer”.*²⁹

Dita problemàtica s'allargarà en el temps. A 1648 es diu que “*també matex falta en esta Iglésia asò és sacrari, cap de Iglésia, rataula [...]*”.³⁰ Més endavant, al 1681 quan es parla de construir una capella dedicada a Sant Vicenç Ferrer es fa esment a la necessitat de què “*fent-se esta capella se prosegueix la obre de la Iglésia que altrament deu acabar la vila y fer lo cap de l’altar que és molt necessari, per esser ara la Iglésia molt petita[...]*”.³¹ A partir d’aquest moment no tendrem més notícies fins que s’iniciarà el nou presbiteri.

La construcció del nou retaule

Cap a 1710³² començaren, per fi, les obres del cap de l’església. Unes obres que duraran prop de 30 anys, però que motivaran la construcció del retaule major juntament amb altres factors com la necessitat, ja històrica, de tenir-ne un de nou. Sobretot, però, influirà el context de l’època, ja que serà en aquest moment quan es renovaren els retaules majors tant de les parròquies de Palma,³³ com de bona part de les de la Part Forana com puguin ser les d’Alaró³⁴ o Llubí.³⁵

Un altre factor molt important que motivarà la seva bastida serà l’empenta del rector Miquel Sunyer, qui encarregarà al setembre de 1739 a Joan d’Aragó la confecció de la traça, pagant-la ell mateix amb un cost de 9 lliures, 1 sou i 4 diners.³⁶

És de suposar que el primer pas –no sabem si abans o després que s’encomanés la traça– degué ser l’enretirada del retaule gòtic de Santa Margalida, en aquells moments format per tres taules, que foren traslladades al cor. El fet de voler conservar el moble gòtic no és exclusiu de la Vila, sinó que també es documenta en altres parròquies. Un exemple és la Seu mateixa on es va optar per conservar l’antic retaule major un cop es va començar a construir el barroc.³⁷ De totes maneres, anant a allò que sí que sabem segur, al 24 de març de 1740 es firmarà contracte davant el notari Pere Llorenç Font i Roig³⁸ entre el rector, els regidors de la Vila, els obrers de la capella major i l’escultor Andreu Carbonell.³⁹

29 AMSM 10. Llibre de determinacions..., 16-juliol-1635.

30 APSM 66/3. Llibre de determinacions del reverend comú. 6-abril-1648, f. 13v.

31 APSM 66/3. Llibre de determinacions..., 27-setembre-1681, f. 57.

32 Ho documentam mitjançant les partides aparegudes al llibre de la Caixa de les tres Claus APSM 18/5.

33 CARBONELL, M.: “El retaule major de Sant Nicolau de Palma i altres obres de l’escultor Mateu Joan i Vaquer (Palma, 1677 c.-1723)”, *BSAL*, 69, 2013, p. 234.

34 VILLALONGA, A.: *Els retaules barrocs d’Alaró (1626-1785)*, Alaró, 2001, p. 67.

35 ALOMAR, G.: “El retaule major de Sant Feliu de Llubí i Rafel Torres Rubert (ca. 1756-1794)”, *BSAL*, 58, 2002, p. 115-124.

36 APSM 1/1. Llibre en que se continua lo que se gasta en fabrica y ornamentos de la Isglesia. f.1 de descàrregues.

37 VILLALONGA, A.: “Aquella muntanya de fusta. Conformació i recepció del retaule major barroc de la Seu”, FULLANA, P.; GAMBÚS, M.: *La memòria contemporània de la Catedral: Miralles, Rotger, Sagristà*, Palma, 2014, p. 157.

38 Del dit contracte n’existeixen dues còpies, una a l’APSM sota la signatura 1/6 i l’altre a l’ARM amb signatura Prot. Not. 5765. Igualment, el contracte es troba transcrit a MORANTA, S.: *El conjunt retaulístic...*, p. 113-118.

39 Els Carbonell formaven part d’una nissaga de pintors i escultors ja documentada al segle XVII, però que tindrà els

En aquest s'especifica la intenció de construir un retaule per a la capella major, ja que “se troba [...] despullada de tot gènere d'adornos com és de fustes, estàtues o figures y de tot lo demás necessari que se necesita para la decència de-le susdita”.⁴⁰ Donant-se escarada per a tal fi.⁴¹

Amb tot, s'acorda amb l'escultor que aquest realitzarà el retaule seguint la traça, de la qual n'existia una maqueta en fusta,⁴² de Joan d'Aragó. Tot i que amb algunes modificacions com ressituar les estàtues davant els plans i no davant les columnes o modificant les estàtues de la part superior, que en origen eren àngels.⁴³ S'establirà, també, la utilització de llenya de sepí i de poll.

D'altra banda, el contracte no inclou ni el sagrari, ni les estàtues del primer cos, així com tampoc les de damunt la pastera de Santa Margalida. Així mateix, s'obliga a Andreu Carbonell a acollir a Pere Joan Jaume al seu taller. Igualment es diu que els contractants correran amb tots els costos de transport tant de Carbonell, com d'altres mestres, la seva alimentació, la seva estada i tot el transport de material, sense que el cost d'això afecti el que ha de percebre per la seva feina. Per contra sí que serà l'escultor qui haurà de pagar el llenyam necessari, tot i que no tendrà “obligatió de aperejar ni menos deurar el susdit quadro”.⁴⁴

A manera de clàusula s'inclou que Carbonell haurà de fer el quadro “a gust contento y voluntad de personas peritas en escultura” que seran Francesc Descaplars⁴⁵ i Joan d'Aragó, qui haurien de considerar si l'obra de Carbonell es diu amb el que estableix la planta, ja que en cas contrari hauria de córrer amb els costos i perjudicis.

Finalment s'estableix el preu de l'obra, a pagar en quatre terminis. El primer, de 200 lliures, en el dia que fou contractat, el següent al 20 de juliol de 1740 en tant que Carbonell ja hagi fet i conclòs la “primere ordre y bancalade”, les següents 200 lliures serien pagades l'any 1741 en què Carbonell tendrà “obligatió prosseguir la segona horde y bancalade” abans del darrer dia d'abril de 1741. Finalment, les 200 lliures restants s'estableix que li seran entregades després de la finalització del retaule. Tot fa suma de 800 lliures, un preu que va en la línia d'altres retaules de l'època, per exemple el retaule del Sant Crist de la parròquia

seus dos màxims exponents en Andreu Carbonell, pare i fill. Andreu Carbonell pare s'havia format al taller de Gaspar Oms Bestard i arribà a ser un dels escultors més afamats de l'illa. Entre les seves obres destaquen el retaule de Sant Benet de la Seu o el retaule major del convent de la Mercè de Palma. D'altra part, Andreu Carbonell fill és un cas particular, ja que es va examinar tard, a 1750 encara era fadrí d'escultor, això fa que algunes obres documentades –com el retaule de Santa Margalida– puguin ser obra del pare o del fill, però normalment s'atribueixen al pare, ja que era el cap del taller. En tot cas, a l'època, destacaran pel gran volum de feina que realitzaren i per la fama que assolí el seu taller. Segons es pot llegir a DDAA: *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, 1, Palma, 1996, veu Carbonell, els, pp. 385-388.

40 APSM 1/6. Contracte de construcció del retaule major.

41 APSM 1/6. Contracte de construcció...

42 APSM 1/6. Contracte de construcció...

43 APSM 1/6. Contracte de construcció...

44 APSM 1/6. Contracte de construcció...

45 El mateix Descaplars figura a 1742 com a intermediari entre la parròquia de Maria de la Salut i un argenter de Ciutat, Gabriel Valleriola. Per aquestes dues notícies, suposam, que devia estar relacionat amb el món de l'art mallorquí. Vegeu: POU, M.: “L'art del set-cents a la parroquia de Maria de la Salut: Els escultors Deià, Bennàsser i els Carbonell”, *BSAL*, 71, 2015, p. 134-135.

d'Alcúdia, contractat a Mateu Joan Serra per preu de 700 lliures,⁴⁶ o el retaule major del convent de Felanitx per 775 lliures.⁴⁷

Altrament, hem de fer esment a què malgrat que el contracte semblí referit a Carbonell pare és bastant més probable que aquest fos fet pensant en Carbonell fill. Diem això, per mor que el contracte ens indica que:

*y a todas estas cosas present lo Andreu Carbonell, fadrí, fil del susdit Andreu Carbonell mon pare, natural y morador de la ciutat de Palma, en constituisch fianse al demunt. Dit Carbonell, mon pare, com sens ell no tant solament en pessar havent l'obra del metex quadro, ab los pactes condicions demunt expressats [...] y axí mateix promet y m-a obliga estar y pessar, servir y obeir tot lo que ab lo present acte demunt esta espressat y finalment promet y m-a obliga estar y pessar per tot lo que dit Carbonell, mon pare, ab lo present acte està obligat [...]*⁴⁸

A més, al marge trobam l'anotació:

*y per quant jo, dit Andreu Carbonell, som menor de 25 anys, major emperò de 22 anys, jure a Déu Nostro Senyor y a los 4 Sants Evangelistes no contravenir a lo present acte per rahó de la memoria d'edad y promet no demanar la absolució del present jurament.*⁴⁹

D'aquesta manera valoram dues opcions; d'una banda que el contracte fos fet a Carbonell pare, però sabent que seria el seu fill qui realitzaria o continuaria l'obra. D'altra banda, que el contracte fos per a Carbonell fill, sota la supervisió de son pare qui a més el firmaria, ja que el fill no ho podria fer per no estar encara examinat.

Dita problemàtica no és exclusiva de Santa Margalida, sinó més aviat habitual, a causa del fet que Andreu Carbonell fill tardarà molt a examinar-se –a 1750 encara no ho havia fet– pel que moltes obres podrien ser d'ell o del seu pare. Tradicionalment, davant el dubte, s'han atribuïdes al pare, per ser el cap del taller.⁵⁰ Però en el nostre cas el que prova el contracte és que ja de ben prest el fill tenia una intervenció prou directe sobre les obres que eren contractades a son pare.

Tal volta això podia ser pel volum de feina que tenia el taller o, per ventura, podria relacionar-se amb el període formatiu que havia de passar un mosso abans d'arribar a mestre –escultor en aquest cas– segons el que establia el col·legi de pintors i escultors, ja que es preveia una etapa de sis anys de treball en un taller, i després s'havien de comptar dos anys més dedicats a la pràctica professional tutelada pel mestre, llogat o a jornal.⁵¹

Igualment, pel que fa al motiu de l'elecció del taller dels Carbonell per obrar el retaule, poca cosa en sabem, ja que no se'ls documenta treballant a la parròquia en cap altre moment ni posterior, ni anterior. Tot i així, hem de pensar que es tractava d'una nissaga d'escultors amb un reconegut prestigi a l'època.

46 TORRES, G.: *Els retaules de l'edat moderna a Alcúdia*, Alcúdia, 1998, p. 50.

47 XAMENA, P.: *Felanitx en el segle XVIII. Tom I 1700-1750*, Felanitx, 2016, p. 348.

48 APSM 1/6. Contracte de construcció...

49 APSM 1/6. Contracte de construcció...

50 DD AA: *Gran Enciclopèdia de...*, p. 385-388.

51 BARCELO, P.; GAMBÚS, M.: *Les arts a Mallorca entre els Àustries i els Borbons: llibre de cartes i exàmens del col·legi de pintors i escultors començant 1659 fins a 1724*, Palma, 2014, p. 29.

Els pedestals i les figures

En aquest cas també es feren els respectius contractes, tot i que no davant notari. Els pedestals es contractaren a escarada el 17 d'agost de 1739 a Arnau Moyà, de Binissalem, per preu de 150 lliures, inclosa la seva instal·lació, però no el transport. Igualment s'acorda el seu pagament en tres terminis, tot i que finalment és feu en quatre entre el 17 d'agost de 1739 i el 31 de març de 1740.⁵² Fent-se, també, una maqueta de fusta a càrrec de Joan Sastre, per valor de 2 lliures i 19 sous, el 17 d'agost de 1739.⁵³

En el cas de les estàtues es firmà contracte entre Andreu Carbonell pare, el rector, els obrers i el batle i regidors al 20 de febrer de 1745, comanant-se tres figures; les de Sant Joan, Sant Pere i la Mare de Déu. Tot per valor de 110 lliures a pagar en dos terminis que s'estableixen de la següent manera:

[...] *declaram ab la present escriptura haver-se acordat entre nosaltres el contracte de ferse tres figuras per el quadro major de dita Iglésia, que han de ser la de Maria Santíssima ab el niño Jesús al bras, per la pastera del mix de estatura de 10 palms, y las figuras de sant Joan Baptista ab lo cordero a los peus, y de sant Pere Apòstol per los ninxos colaterals de estatura de nou palms y mix. Per el preu de sent y deu lliuras, per ditas tres figuras posades a dit quadro blancas, sens deurar. Ab los pactes sigüents. Primerament y pacte que yo, dit Carbonell, degue posar-las a dit quadro blancas, com se ha dit, més y pacte, que los ports de ditas figuras, com de los mestres, degue ser a expensas de la sobre-dita obreria. Més es pacte que yo, dit Carbonell, degue tenir posada en la sua pastera la figura de Nostra Señora per el die y festa de santa Margarita, nostra patrona, primer vinent, y las otras dos figuras deguen estar posada en sos ninxos per el die de Navidat del [Señor?] primer vinent. Més es pacte que nos altres los sobre-dits obrers, per la exacta solució de ditas 110 Ll, vos hagem de pagar ab dos pagas, ço és 40Ll el die que se poserà la figura de Nostra Señora y las 70 Ll remanents fins cumplida dita cantidad lo die que se poseran en los seus ninxos las dos figuras de sant Joan y de sant Pere [...]*⁵⁴

L'estàtua de Nostra Senyora arribarà a l'església el 6 d'agost de 1745.⁵⁵ Al 29 d'abril de 1746 arribaren les de Sant Joan i Sant Pere.⁵⁶ Tot i així, aquestes es col·locaren al retaule posteriorment, ja que localitzam una partida destinada a "posar las figuras de los santos",⁵⁷ al desembre de 1748.

52 El contracte diu: "Jo, Joan Pastor, prevere y vicari en la parroquial Iglésia de la Vila de Santa Margarita, don fe y testimoni vuy als 17 Agost 1739 lo molt reverend Doctor Michel Suñer prevere y rector de dita Iglésia, los honors Christòfol Mulet, y Joan Ribas, regidors de dita Vila, los reverends Michel Reus prevere y Joan Rosselló prevere, Esteve Bonet y Michel Estelrich obrers de la obra del quadro major de dita Iglesia a mestre Arnau Moyà picapadrer de Binissalem per preu de sent sinquanta lliuras dich 150 LL y pacte exprés dits pedestals han de estar conforme [¿] en planta que se ha entregada [...] donar dits pedestas, palets y posats a sos costos. Solement el port de dits pedestals ha de correr per dits obres los quals 150 LL [...] han de pagar d-esta manera [...] lliuras las quals ha rebut lo [...] quarante, en tanir tot el padreny portat a Santa Margarita, y de las restants mitat en esta la feyna mig feta y la última part en estar posats dits pedestals. Més es pacte que els ha de donar casa y per habitar y menjar per ell y los demás [...] la feyna tot el temps seran a Santa Margarita y [...] obra y dit tracto se-es fet y ajustat per [...] de Senyor Michel Julià regidor de la Vila de Binisselem y Pere Pons de dita Vila y per ser varitat fas la present[...] y dits senyors firmen de la sua ma. APSM 1/5. Contracte de construcció dels pedestals del retaule major. Document en mal estat. APSM 1/1. Llibre en que..., f. 2, 3 i 5 de descàrregues.

53 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 2 de descàrregues.

54 APSM 1/4. Contracte figures del retaule major.

55 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 14 de descàrregues.

56 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 16 de descàrregues.

57 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 25 de descàrregues.

Pel que fa a les estàtues de Santa Bàrbara i Santa Gertrudis, contractades implícitament en el contracte del retaule major, seran les primeres a arribar al 27 de juliol de 1744.⁵⁸

L'avanç constructiu

L'evolució del retaule es pot seguir a partir de les dates de pagament, que no coincideixen amb el que es pactà en el contracte. Així, al 21 de juliol de 1741 es paga el segon termini a Andreu Carbonell, senyal que ja s'havia construït el primer cos.⁵⁹ Un any després es pagaria el tercer termini⁶⁰ i, finalment, el darrer termini seria pagat el 1745,⁶¹ cloent d'aqueixa manera l'obra. Per tant, la construcció, s'hauria perllongat del març de 1740 fins al febrer de 1745. Essent necessaris, així, 5 anys per poder ésser bastit.

El fet que Carbonell necessités un lustre per realitzar el moble i que, a més, entre el tercer i quart pagament passessin 3 anys es podria relacionar amb el gran volum de feina que tenia el seu taller en aquest moment. Un fet que derivaria dels nombrosos retaules que es feren en aquella època. En el seu cas, mentre treballava a la Vila, el documentam fent iguals tasques a Manacor on construí l'actual retaule de l'Assumpció entre 1737 i 1745⁶² o també entre 1743 i 1751 a Felanitx ocupant-se de fer el retaule del Nom de Jesús.⁶³ En comparativa podem veure com a Santa Margalida va cloure la seva feina relativament més aviat que en els altres dos casos.

Per últim cal recordar la clàusula del contracte que deia que el retaule hauria de ser "a *gust y contento*" de Francesc Desclapes i Joan d'Aragó. Tot i així, sembla que quan s'acabà la construcció aquests no el visitaren i s'estableix que si no ho feien dintre d'un any, ja no afectaria la seva opinió a Carbonell.⁶⁴

El sagrari

El sagrari quedava al marge del contracte firmat, tot i que és plausible que els autors siguin també els Carbonell. De totes maneres, el pare Verger esmenta que fou fet l'any 1741 a expenses de Miquel Valls, prevere, qui volgué tenir un gest amb el poble, ja que posseïa la quarta part de la primàcia del terme.⁶⁵

58 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 11 de descàrregues.

59 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 7 de descàrregues.

60 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 9 de descàrregues.

61 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 13 de descàrregues.

62 CARVAJAL, A.; GOMILA, A.: "La confraria de...", p. 229.

63 XAMENA, P.: *Felanitx en el...*, p. 348.

64 APSM 1/1. Llibre en que..., f.13 de descàrregues. On es diu: "*Jo abaix firmat mestre Andreu Carbonell escultor [...] en don per satysfet de las vuitentas lliuras que fonc el preu de dit contracte. Y per quant fonc tractat entre nosaltres que la rebuda de dit quadro [...] ab assistència del noble señor don Francisco Desclapés y de Joan Batiste Aragon [...] y me obligui a fer lo que forsan [canvi a f 14] En dit quadro a discreció de dits senyors y no ser estat per are posibla la sue assistencia. Declar ab la present escriptura no quedar eximit de dita obligació antes bé me oblig a fer lo que forsan falterà a dit quadro a discreció de dits senyors ab la condició que dita [...] se degue fer dins el termini de un any y un die de data de la present [...]*".

65 ALZINA, S.: *Breve historia de...*, p. 55-56.

Això es corrobora documentalment, per mor que sabem que el pedestal de pedra del sagrari, encarregat a Jaume Pisà d'Alaró, serà rebut el 15 de juliol de 1741.⁶⁶ Per tant hi ha una coincidència de dates. D'altra banda, també va treballar en la construcció d'aquest Rafel Melis, fuster. En cap moment s'especifica que sigui obra seva, però sí que es menciona que se l'hi *"ha regalat [...] pel sacrari quinze lliuras de consentiment del rector, regidors y obrers [...]"*.⁶⁷ Pel que suposam que hi degué treballar, en principi de franc. En tot cas, queda palès que molt abans que s'acabés el retaule es va acabar el sagrari.

El daurat

Daurar el retaule serà la part més costosa de l'obra i recaurà, almanco, en dues mans. D'una part Andreu Carbonell fill, qui daurà el cambril de Santa Margalida per preu de 35 lliures, deixades per Miquel Sunyer en el seu testament.⁶⁸ D'altra part Gabriel Bennàssar⁶⁹ per a la resta del retaule.

Les tasques no s'iniciarien, com a prest, fins al maig de 1748, quan es compren per valor de 85 lliures i 10 sous, 4.500 panys d'or a Esteve Bonnin.⁷⁰ Tot i així, no serà fins quatre anys després, al desembre de 1752, que es compraran tres antenes d'un pinco⁷¹ per fer la bastida.⁷² El fet que passin 7 anys des que s'acaba el retaule mostra una aturada significativa de les obres, resultat d'una falta d'ingressos per mor d'un episodi de depressió econòmica.

Malgrat això, el retaule es devia trobar en ús, ja que comptava amb sagrari i el cambril, on hi ha la figura de la patrona, ja s'havia daurat.

La situació canviarà a l'agost de 1753 quan es pagarà una lliura per dur dos mestres per a daurar el retaule.⁷³ Al mateix dia es pagaran 7 lliures i 4 sous pel cost d'haver-los mantingut durant 21 dies en què posaren 1.650 panys d'or i 200 de plata.⁷⁴ Dits 200 panys de plata s'haurien col·locat a l'escut que corona el retaule, entenent així que el procés de daurat va començar de dalt a baix. Afirmam això basant-nos en una partida, consecutiva a la compra dels panys de plata, on es paga per col·locar-los a l'escut i envernissar-lo.⁷⁵ A més, amb les partides tant de compra de panys, com per la seva col·locació es veu que aquestes cada cop són més grans i això sols és explicable si la superfície a daurar va augmentant.

66 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 7 de descàrregues.

67 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 8 de descàrregues.

68 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 15 de descàrregues. 31-08-1745.

69 Gabriel Bennàssar (a) Aigo, va ser un escultor i pintor nascut al primer terç del s. XVIII a Palma. Entre altres obres va construir i daurar el retaule de Sant Vicenç Ferrer d'Esporles o els laterals de la capella de Sant Antoni d'Alaró. Segons VILLALONGA, A.: *Els retaules barrocs...*, p. 82-83.

70 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 24 de descàrregues.

71 D'acord amb el diccionari Alcover-Moll, un pinco és un tipus d'embarcació de popa estreta.

72 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 31 de descàrregues.

73 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 31 de descàrregues.

74 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 31 de descàrregues.

75 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 31 de descàrregues

Seguidament, entre el 16 de febrer i el 18 de juny de 1754 apareixen 5 partides per valor de 107 lliures i 3 sous en què es compren a Francesc Bonnín⁷⁶ (a) Terreta 5.500 panys d'or i 600 de plata.⁷⁷ A aqueixa compra la seguirà l'arribada, el 7 de maig, de tres escultors per daurar el quadre.⁷⁸

A les fonts no es fa menció de qui són els pintors o escultors que vénen a daurar i pintar el quadre fins al 5 de juliol de 1754 en què apareix Gabriel Bennàssar qui cobra 135 lliures, 18 sous i 4 diners per posar 11.800 panys d'or, per daurar i pintar el quadro i estofar figures.⁷⁹ Tot i així, molt segurament, des d'un principi l'encarregat hauria estat ell amb qui, de fet, existia un contracte que no es conserva. Sabem de la seva existència per mor d'una partida en què es menciona que ha posat els panys d'or "*a rahó de nou lliuras vuit sous per cada mil conforme queda entre nosaltres concertat el deurar y pintar dit quadro*".⁸⁰ Per tant, no s'estableix un preu fix total per a daurar el retaule, com sí que es fa amb les figures i ornaments, que serà de 100 lliures.⁸¹ A més, Bennàssar no seria una persona aliena a la parròquia, ja que al mateix temps que treballava en el retaule major també hauria estat treballant en el de Sant Vicenç Ferrer.⁸²

Tornant al daurat, aquests 11.800 panys d'or, a dalt mencionats, foren posats en dos mesos, del 6 de maig al 6 de juliol de 1754 daurant fins a "*la gornisa mestre*".⁸³ Pel que fa a les estàtues, aquestes eren baixades, estofades i després tornades a lloc.⁸⁴

Tot seguit es produirà una nova returada, fins a 1756 en què tornarà Bennàssar durant 41 dies per seguir amb les tasques fins a "*la gornisa major y plans de la pastera*".⁸⁵ A l'any següent es posaran 8.750 panys d'or i 350 de plata més.⁸⁶ Pel que es veu la parròquia anava comprant els panys així com podia i fins que no en tenia un cert nombre acumulat no es reprenien les tasques. Per tant, la velocitat en què evolucionava el retaule anava estretament lligada amb la disponibilitat econòmica.

La darrera gran compra de panys serà el 1759. Rebut Bennàssar, l'endemà de Santa Margalida del mateix any, 131 lliures, 12 sous i 8 diners per haver posat 10.900 panys i acabar de daurar retaule i estofar figures i ornaments.⁸⁷

76 Francesc Bonnín també hauria proveït de panys a altres parròquies on haurien treballat els Carbonell, com per exemple la de Manacor a CARVAJAL, A.; GOMILA, A.: "La confraria de...", p. 229.

77 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 32 de descàrregues.

78 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 33 de descàrregues.

79 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 33 de descàrregues.

80 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 33 de descàrregues.

81 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 33 de descàrregues. Diu: "[...] las restantes 25 L reb a bon conta de aquellas cent lliuras per las quals nos som concertats per lo estofar totes las figuras y adornos que se troben en dit quadro [...] y per ser la veritat firm lo present en la vila de santa Margarita al 5 Juliol 1754".

82 APSM 2/1. *Rebuts per obres i materials*. Rebut de 30-setembre-1756.

83 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 34 de descàrregues

84 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 35 de descàrregues

85 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 37 de descàrregues.

86 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 39 de descàrregues.

87 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 41 de descàrregues.

El daurat del retaule implicarà, doncs, la compra de 35.900 panys d'or i 1.630 de plata amb un cost de 695 lliures, 4 sous i 9 diners.⁸⁸ A tot això hi hem de sumar la feina feta per Bennassar qui posà 37.950 panys, xifra que es correspon més o manco amb el total dels comprats,⁸⁹ sumant tota la seva feina un cost de 461 lliures, 19 sous i 5 diners. Així, el cost total de daurar hauria estat de 1.157 lliures, 4 sous i 2 diners,⁹⁰ sense sumar-hi despeses menors.

Perllongant-se, d'aquesta manera, la construcció del retaule 20 anys, del 24 de març de 1739 amb la traça fins al 22 de juliol de 1759 amb el pagament de "[...] 2 L 2 S per el valor de guix, claus, refreschs per los bastiments i desfer-los ab que se ha conclús de deurar el quadro major".⁹¹ Dos dies abans, però, el dia de Santa Margalida de 1759, patrona de la Vila, seria beneït pel bisbe de Mallorca, Llorenç Despuig i Cotoner, en presència d'Antoni Ferrer de Sant Jordi espòs de Jerònia Zaforteza, comtesa de Santa Maria de Formiguera.⁹² Tot en una cerimònia solemne que donà per closa la construcció del retaule i del presbiteri.

Al mateix dia, segurament, es volgué deixar constància del dificultós i llarg procés de bastiment i daurat. Per això es col·locà el document següent en el cambril de Santa Margalida:

Ad honorem Dei omnipotentis Beatissima Virginis Maria et Santa Margarita Virginis et Martiris Antiochiae.

Anno a nativitate domini 1739 ceptum fuit hoc altare et ab imo Presbiteri, ad usque summum altaris [?] Populi elemusinis feliciter conclusum anno 1745 et quanvis sterilitate et fame urgentibus per aliquod tempus fuerit interrupta hoc fabrica [?] anno 1754 eterum reasumpta et a summo, ad usque Angelorum majores statuas inclusive, fuit auro tecta deaurante Gabriele Bennassar sculptore et [?] Ecclesiae Rectore Doctore Joanne Verger Presbitero Santissimi officii Inquisitoris Qualificatore.⁹³

Avui en dia sols resta una fotocòpia d'aquest pergami, ja que l'original va desaparèixer l'any 2004. Tot i així, la seva importància és cabdal per mor que marca el punt i final d'una obra que es perllongaria durant dues dècades.

El finançament de l'obra

El retaule major, igual que el de Sant Vicenç Ferrer, el de Sant Josep, o el mateix portal major, foren pagats "*Ex elemusinis piorum*". És a dir, a través dels donatius que va anar fent la gent del poble.

Aquests es feren per més d'una via; ja sigui en metàl·lic, la venda de blat provinent de col·lectes, les aportacions de confraries i obrieres, el que aportà l'Ajuntament o a través del que hem definit com a fonts diverses.

Així, anant per parts, la parròquia ingressà per donatius un total de 517 lliures 19 sous i 1 diner. Aquestes, al seu torn, les podem dividir en tres, el que donaren els eclesiàstics, el que donà el poble en col·lectes o particularment i el que es deixà per manda pia. Les donacions

⁸⁸ Segons es desprèn del resultat de sumar totes les partides relacionades.

⁸⁹ Per veure una comptabilitat diferent dels panys vegeu: MORANTA, S.: *El conjunt retaulístic...*, p. 45.

⁹⁰ Sumant-hi totes les partides relacionades.

⁹¹ APSM 1/1. Llibre en que..., f. 42 de descàrregues.

⁹² APSM 1/1. Llibre en que..., f. 24 d'ingressos.

⁹³ La única fotocòpia existent forma part d'una col·lecció particular.

fetes pel poble, foren tant en blat com en diners i molts de cops no es feien directament a l'obra sinó a les capelles on cada confraria llavors s'encarregava de finançar-la.

Pel que fa als eclesiàstics no hem de perdre de vista l'impuls que donà el rector Sunyer, qui des d'un primer moment s'hi implicà. De primeres pagant la traça del retaule.⁹⁴ Però no solament això, al 15 de setembre de 1740 farà donació de 50 lliures per a l'obra⁹⁵ i en el seu testament també deixarà 60 lliures més.⁹⁶

Per tant Miquel Sunyer serà el principal mecenes del retaule, mostrant el seu interès tant cap aquest com cap al presbiteri. Bona prova és que a la seva mort el 2 de maig de 1742 fou "[...] *sepultat lo seu cadàver en esta parroquial Iglésia en sepultura nova en el presbiteri, en sepultura o fosa nova davant lo altar major [...]*".⁹⁷

Per contra, Sunyer no fou l'únic religiós que aportà a l'obra. També trobam al notari i prevere Pere Llorenç Font i Roig qui feu donatiu de 35 lliures.⁹⁸ Rafel Torrens, qui donà 5 lliures 13 sous i 4 diners pels costos de la figura de Sant Rafel.⁹⁹ Joan Antoni Femenia deixà en manda pia altres 11 lliures.¹⁰⁰ Al seu torn el rector Joan Verger assumí el cost de 500 panys d'or destinats a daurar l'estàtua de Sant Joan Baptista.¹⁰¹ Finalment, també es destaca una col·lecta entre els eclesiàstics de la parròquia on es menciona que "*Dit die he replegat de limosna que han pagat molts de senyors eclesiàstichs de esta parròquia para deura la figura de Sant Pere y adelantar el quadro major [...]* que tot junt fa suma de 80 L 6 S".¹⁰²

Pel que fa a la venda de blat, aquest s'hauria anat arreplegant per via de donatius, col·lectes o per delme i després s'hauria venut obtenim un total de 1.119 lliures, 1 sou i 4 diners igualant, quasi, al que aportaren obreries i confraries que serà un total de 1.221 lliures, 7 sous i 3 diners.

De les confraries o obreries fins a un total de 9 aportaren a l'obra, destacant la de Sant Josep qui superà les 637 lliures, de més lluny la seguiren la de Santa Margalida en devers 200 lliures, la de Sant Sebastià amb 185 lliures i la de la Puríssima amb 133 lliures. També aportaren, però amb quantitats molt més minses, les confraries de Sant Mateu, del Nom de Jesús, de Sant Vicenç Ferrer, de Sant Marçal i els capillers de les Santes Relíquies.¹⁰³

Així, veiem com la confraria amb més pes era la de Sant Josep, cosa habitual en altres parròquies, en ser la confraria dels caps de família. Altrament, l'important paper en el finançament del retaule que té aquesta confraria no és cap cosa estranya, sinó un fet compartit amb altres com

94 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 1 de descàrregues.

95 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 5 d'ingressos.

96 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 11 d'ingressos.

97 APSM 79/5. Llibre 5 de difunts del reverend comú de la parroquial església de Santa Margarita comensant en lo any 1721 fins a 1745, f. 264.

98 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 4 d'ingressos.

99 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 10 d'ingressos.

100 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 16 d'ingressos.

101 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 38 de descàrregues.

102 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 21 d'ingressos.

103 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 2-23 d'ingressos.

la de Muro on durant el s. XVII ajudà a costejar les despeses del retaule major.¹⁰⁴

Bàsicament el que feien les confraries era gestionar els ingressos que tenien a través d'almoines i donatius, fos en moneda o en blat, destinant-ne part a la construcció del retaule, reforçant així el seu paper d'obra col·lectiva. És destacable, doncs, el seu paper, ja que normalment no solien tenir una gran capacitat per obtenir fons i se sustentaven exclusivament amb les quotes rebudes dels confreres, els acaptes de productes agrícoles i les almoines de les persones devotes.¹⁰⁵

Pel que fa a l'Ajuntament de la Vila no hem trobat, o no hem sabut trobar, cap partida destinada a tal fi en els llibres de clavaris, ni tampoc apareix cap menció en els llibres d'actes. Tampoc es va realitzar cap talla per finançar el retaule. Tot plegat resulta estrany si pensam que coronant-lo hi trobam l'escut de Santa Margalida i que en el contracte amb Carbonell els regidors hi són presents.

Malgrat tot, sembla que l'Ajuntament no va passar de tenir un paper testimonial en l'obra. De fet, les úniques aportacions que fa són el que capten de multes o per la venda d'animals perduts, no arribant ni a 15 lliures en 20 anys.

Això ens portaria a parlar del tema de l'escut, ja que aquest es correspon amb el del poble. Per la seva iconografia, el drac travessat per la creu, que es refereix a Santa Margalida, pensam que podria ser que l'escut estigués pensat més en el sentit de l'advocació de la parròquia o amb un sentit de col·lectivitat del poble, més que volent representar a l'Ajuntament.

Per últim, la darrera via d'entrada de diners l'hem anomenada com a altres, ja que són aportacions diverses i males de definir, sumant unes 356 lliures. Però en les que no consta cap aportació per part dels comtes de Santa Maria de Formiguera, qui a un temps s'havien ofert a pagar l'obra.

Tot plegat, a més dels documents, ens permet afirmar que els costos de l'obra anaren a càrrec de les diferents aportacions que anirà fent el poble, sigui per una via o altra, i de la qual cosa es deixa constància col·locant al retaule el pergamí amunt mencionat.

D'altra banda, també hem de dir que totes les partides d'ingressos fins que es clou l'obra del retaule sumen 3.298 lliures, 5 sous i 6 diners, tot i que el cost del retaule fou menor. És difícil discernir com s'utilitzaren els diners, si bé és cert que gran nombre de partides, especialment donacions, s'especifica que són per a l'obra del *quadro major*. A més, ens hem de suposar que tot el que s'ingressava hi anava destinat, ja que el llibre especifica que "*Aquí se continuaran todas las partidas que antreran de limonas et alias per la obra del quadro major de esta Parrochial Iglésia de Santa Margarita que se va fabricant*".¹⁰⁶ És a dir, probablement la idea original era finalitzar el retaule molt més aviat del que es va fer i la majoria d'ingressos anaren destinats a tal fi, però el fet de tractar-se d'un període de 20 anys va fer que aparegueren altres despeses a què s'hagué de fer front, també, amb el que es recaptava pel retaule.

104 RIUTORT, S.: "Sant Josep fa la capta. Religiositat, societat i art a la Mallorca del segle XVIII: les confraries com a client artistic", *Estudis Baleàrics*, 66/67, 2000, p. 61.

105 CARVAJAL, A.; GOMILA, A.: "La confraria de...", p. 215.

106 APSM 1/1. Llibre en que..., f. 5.

Finalment, pel que fa al cost total de l'obra aquest és la suma de, en primer lloc, el que costaren la traça, la maqueta dels pedestals, els mateixos pedestals, el retaule pròpiament, a més de les estàtues de Nostra Senyora, Sant Joan i Sant Pere. A això hi hem de sumar el cost de daurar-lo i finalment les despeses que hi anirien relacionades, com transport, alimentació dels mestres, la construcció de bastides..., que sumaria unes 172 lliures, 6 sous i 2 diners. Així el cost de tot el procés de construcció del retaule, hauria estat d'un mínim de 2.401 lliures, 10 sous i 9 diners. Una quantitat més que important per l'època i que és una mostra clara de l'esforç fet per la gent de Santa Margalida d'aquells moments moguts per la voluntat de cloure, a la fi, les obres del seu temple.

Conclusió

Al llarg d'aquest article hem pogut veure com va ser el procés constructiu i de finançament d'un retaule major en el context de mitjans del s. XVIII mallorquí. Així, el fet que aquest fos bastit no és res particular, ni un cas aïllat, sinó que va en la línia d'una tendència que s'escamparà per tota l'illa durant la mateixa època.

Tot i així, malgrat que la seva construcció no sigui un fet extraordinari, sí que ho és la conservació de la documentació que es generà al seu entorn. Un fet poc usual, però que ens permet narrar i contextualitzar tot el procés, gairebé dia per dia. A més, això deixa veure les implicacions que va tenir pel poble de Santa Margalida. Una vila que malgrat estar dominada per famílies nobiliàries –principalment els Zaforteza– té una església on no trobam mostres heràldiques.

Aquest és un fet peculiar, ja que a pesar d'haver-hi algun oferiment, la construcció del temple hi serà aliena. Com també serà aliena, en la fase final, a l'Ajuntament. Aquest, en temps pretèrits, hi havia col·laborat activament, però aquesta tendència es veurà frenada en el s. XVIII. Molts de retaules, començant pel major, seran aixecats amb els donatius del mateix poble. Essent per tant el seu esforç el principal impulsor de les obres del temple.

De fet l'escut que corona el retaule no hi fou col·locat per representar a l'Ajuntament de la Vila, que en poca cosa havia contribuït, sinó per representar a un poble qui amb la seva suor i el seu esforç aixecaren l'obra col·lectiva més important de la segona meitat del segle XVIII. Per tant, el paper simbòlic d'aquesta peça barroca és una de les seves principals virtuts.

De la mateixa manera hem vist que malgrat que hi hagués un context històric propici per la seva construcció, serà l'empenta del rector del moment la que ho permetrà, tot i les dificultats econòmiques que feren que el procés durés 20 anys. Això, a la vegada, mostra les seves implicacions econòmiques, el cost que es feia necessari i la manera en què es podia finançar. Un fet, que posat en context amb altres casos documentats ens pot permetre veure la part social i econòmica que tenia el lligam entre art i religió.

Finalment, l'abundància de contractes i altra documentació rellevant suposa una aportació al cada vegada més extens coneixement sobre la retaulística mallorquina del s. XVIII, molt especialment pel que fa al taller dels Carbonell i a la figura de Gabriel Bennassar. Si bé és cert que, a pesar de tot, no som capaços de determinar si l'autor és Andreu Carbonell pare o fill, essent això una particularitat, però en qualsevol cas podem ubicar a aquesta peça en el context del seu taller i per tant relacionar-lo amb d'altres que es construïren paral·lelament.

Fig. 1. Imatge del retaule major durant les obres de l'església del 2004. Fotografia pròpia

